

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏԱԲԹԵԻՆ ԵՒ ԵԿԵԶԵՑԻ

Դ.

Պատմութեան մէջ ի՞նչ եղած է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դիրքը հանդէպ իր վրայ տիրող կառավարութիւններուն:

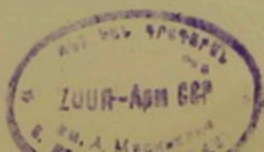
Նախ խօսինք Հայց. եկեղեցւոյ և Հայ պետութեան մասին:

Դժբախտաբար թէ բարեբախտաբար Հայոց պատմութիւնը մեզ հետաքրքրող տեղեկութիւններէն զուրկ է գրեթէ: Եւ ասիկա կը նշանակէ թէ Հայաստանի մէջ Հայ եկեղեցին ինքն իր գլխուն պետութիւն մը չէ եղած ու է ատեն Հռոմի եկեղեցւոյն պէս: Պէտք է հոս դիտել որ իբրեւ արեւելքի ամէնէն մեծ եւ զօրաւոր եկեղեցին, Յոյն եկեղեցին իսկ պետութիւն մը չէր եղած Հռոմի եկեղեցւոյն նման: Ասիկա ալ ապացոյց մըն է հաստատելու համար թէ միայն Հռոմի եկեղեցւոյն յատուկ վիճակ մըն է աշխարհիկ պետութեան մը պէս ոյժ կազմել եւ դիրք բռնել՝ իրապէս աշխարհիկ պետութիւններու հանդէպ:

Հայաստանի եկեղեցւոյն հոգեւոր իշխանութիւնը տնտեսական ոյժ մը ունեցած է, բայց ասիկա իբրեւ ապրուստի միջոց միայն եւ իբրեւ հարկ՝ հոգեւոր իշխանութեան գիրքն ու հմայքը բարձր պահելու համար:

Այս մասին պատմական առաջին տեղեկութիւնները կը գտնենք Ագաթանգեղոսի մէջ, որուն համեմատ՝ երբ Լուսաւորչի ջանքերով Քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք եղաւ Հայաստանի մէջ, բոլոր մեհեաններուն դանձերն ու կալուածները Տրդատի հրամանով նուիրուեցան եկեղեցւոյն (*), եւ ինքն ալ իբրեւ թագաւոր, իր երկրին ամէն կողմը, ուր որ եկեղեցի չի ունեցաւ, ամէնուն ալ հողային նուէրներ տուաւ, ազարակներու մէջ չորս չորս հող իսկ աւաններու մէջ եօթն եօթն երդոյ հող (Ագաթ. 624): Դարձեալ Ագաթանգեղոսէն

(*) Անի ամրոցին եւ Թիլիս անանի մենեաներու մասին այսպէս կը գրէ Ագաթանգեղոս. «Եւ ամոյ (յԱնի) կանգնեալ գէտունական նշանն, եւ զուանն ամրաւն Խանդերձի ծառայութիւնն եկեղեցւոյն Գուրգենի. — Եւ զգանձս եւկոցուն մենեանցն աւարեալ ժողովեալ ի նուէրս սուրբ սպասու եկեղեցեաց Աստուծոյ բողին տեղօքն Խանդերձի» (Ագաթ. սղ. վեցնէսիկ, 1835, էջ 590-91): Բազաւային զիւղին մենեանք կործանելէ յետոյ «զգանձս մրերեալս աւար հաւկանէին եւ աղբասաց բախէին եւ եւ զտեղիսն Գուրգենի եկեղեցւոյ» (Անդ. էջ 594):

137-38

կը տեղեկանանք թէ չորս ճարիւղէ անկի եպիսկոպոսներ ձեռնադրուեցան Լուսաւորչէն, որոնց ամէնքն ալ կացին սեռուչս սեղեաց սեղեաց (Անդ, էջ 637), թո՛ղ խոնարհ աստիճանի պաշտօնեաները, որոնք անթիւ էին ։ Արդ՝ ասոնք պիտի ապրէին, եւ այս ապրուստը ապահովելու համար է որ Տրդատ պարտք կ'զգար հոգալ հարկ եղածը ։

Ազաթանգեղոսէն ետքը Փ. Բիւզանդ կուտայ մեղի շատ հետաքրքրական տեղեկութիւն մը իր պատմութեան Դ. Դպրութեան ԺԴ. գլխուն մէջ ։ Մեծն Ներսէսի կաթողիկոսութեան միջոցին է (353-373), Արշակ թագաւորին ներքիւ նապետը Հայր Մարդպետ, չար, ժանտ, անիրաւ ու անօրէն մարդ մը, Աշտի-չատ կուգայ, հիւր կ'ըլլայ կաթողիկոսին, բայց տեսնելով կաթողիկոսարանին մեծ վայելչութիւնը եւ կալուածներուն բարգաւաճեալ վիճակը, կ'զարի, եւ քիչ մը գլուխը տաքնալէ ետքը սեղանին վրայ, կ'սկսի փշել թէ՛ Տրդատ թագաւորին եւ թէ՛ բոլոր Արշակունեաց մեռածներուն եւ ողջերուն, ցեղին, տակին եւ տոհմին թէ՛ ինչպէս ասանկ հրաշալի տեղերը տուած են « Կսմանցահանդերձ » մարդոց եւ ոչ թէ արանց, ակնարկելով եկեղեցականներու լայնչի զգեստներուն ։ Եւ կ'սպառնայ թէ պիտի երթայ, պիտի խօսի Արշակ թագաւորին, անշուշտ յարքունիս գրաւել տալու սաղբանքով ։ Հայր Մարդպետ սակայն իր տեղը եւ իր նպատակին չհասած, ճամբան, հին Մծուրքի անտառին մէջ, նետահար կ'սպաննուի Շաւասպ Արծրունիի ձեռքով ։ Այս պատմութիւնը կարդալով պիտի կրնայինք ըսել թէ Հայր Մարդպետ կարծես թէ թագաւորականէն աւելի ճոխութիւն մը կը տեսնէ Աշտիչատի կաթողիկոսարանին մէջ եւ շուրջը, եւ տեսակ մը զգացումով—որ Եւրոպայի մէջ պետութեան եւ եկեղեցւոյ բաժանման զգացումին պիտի կրնար համապատասխանել անկէց 1300 տարի ետքը—չէր քաշեր որ եկեղեցին այնքան փայլուն դիրք մը գրաւած ըլլար Տրդատի քրիստոնէանալէն յիսուն տարի ետքը ։ Բայց շատ ուշադրաւ է Փ. Բիւզանդի սա տեղեկութիւնը թէ Մեծն Ներսէսի կաթողիկոսութեան ատեն եկեղեցւոյն այդ կալուածները կը տարածուէին տասնըֆնգ դաւառներու վրայ, որոնք իրենէ սեփական էին իրենց, այսինքն՝ հայրենի սեփական ժառանգութիւն մը ։ Եւ պատմութենէն գիտենք որ Մեծն Ներսէս այս բոլոր հարստութիւնը գործածեց ոչ միան չայց. եկեղեցւոյ հոգեւոր իշխանութեան դիրքը բարձր եւ փայլուն պահելու համար, ալ նաեւ այդ հարստութենէն շինեց հիւանդանոցներ, աղքատանոցներ, ուրկանոցներ, հիւրանոցներ, եւ ապահովեց ատոնց ապրուստի եւ յանձանձուսի միջոցները ։

Փ. Բիւզանդ իր պատմութեան Ե. Դպրութեան ԼԱ. գլուխը նուիրած է նկարագրելու այն փոփոխութիւնները, զորս Պապ թագաւոր ի գործ դրաւ եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը նսեմացնելու համար Մեծն Ներսէսի մահէն ետքը ։ Փ. Բիւզանդի պատմածին համեմատ Պապին ըրածները Մեծն Ներսէսին հաստատած բոլոր կարգերը եղծելու եւ խանգարելու դիտումով էին ։ Նա յարքունիս գրաւեց Տրդատ թագաւորի կողմէն Լուսաւորչի ատեն եկեղեցւոյն նուիրուած հողերուն մեծ մասը, այսինքն եօթը հոգէն հինգը գրաւեց եւ երկուքը միայն թողուց եկեղեցւոյն, եւ նոյն համեմատութեամբ ալ պակսեցուց հոգե-

ւոր պաշտօնէից թիւերը: Պատմիչին բացատրութիւնը այն է պետական այս կարգադրութեան մասին, թէ Պապ որովհետեւ թշնամութիւն ունէր Մեծն Ներսէսի դէմ, ատոր համար քրաւ այս չորափոխութիւնները անոր մահէն ետքը, որոնց հետեւանքը եղաւ եկեղեցւոյ տկարացումը:

Եթէ հեռանանք պատմիչի կարծիքէն եւ յանձին Պապին ենթադրենք հակադերական ոգի կրող վեհապետ մը, որ կը ձգտի իր երկրին մէջ աշխարհականացնել մարդասիրական բոլոր հաստատութիւնները, եւ այդ նպատակով միայն կը հարուածէ հոգեւոր իշխանութիւնը եւ նեղի մէջ կը ձգէ զայն՝ կարծելով եւ կտրելով անոր հասոյթի եւ ապրուստի միջոցները, դարձեալ կը դիտենք որ Հայց. եկեղեցւոյ նուիրապետութիւնը, իր այնքան հարստութիւններով, տիրող աշխարհիկ պետութեան դէմ պետութիւն մը ստեղծելու նոյն իսկ հոգին չէ ունեցած: Փ. Բիւզանդի պատմածը եթէ տառապէս ճիշդ ընդունինք, շատ ցաւալի է որ Պապ փոխանակ պետական հսկողութեան ենթարկելու Մեծն Ներսէսէն հաստատուած մարդասիրական հաստատութիւնները, կը փակէ եւ կը կործանէ զանոնք. մինչ ատենք, այդ հաստատութիւնները, Աւետարանի եւ Քրիստոնէութեան գործնական ապացոյցներն էին որ կ'արձանանային Հայաստանի մէջ՝ Դրդ. դարուն, և կը կազմէին փառքը հայ քաղաքակրթութեան:

Չենք գիտեր թէ Պապէն ետքը՝ ուրիշ Հայ թագաւորներ ինչ կարգադրութիւններ բրին: Գիտենք միայն թէ 428ին, Հայոց թագաւորութիւնը ջնջուեցաւ եւ Հայաստան բայ բաժին եղաւ Պարսից եւ Յունաց միջեւ, երկու երկրներու հայութեան մէջ միութիւնը պահող Հայաստանեայց եկեղեցին էր. թէև յունաբաժին Հայաստանի մէջ Ս. Սահակ պահ մը դժուարութիւններու մատնուեցաւ տեղական պաշտօնեաներու կողմէն, զոր օրինակ, նորագիւտ հայ այբուբենքը տարածելու եւ հայ դպրոցներ բանալու առթիւ, եւ մինչեւ որ յատուկ պատգամաւորութեան մը միջոցաւ Բիւզանդիոնէն արքունի հրաման ձեռք չընտաւ, չկրցաւ իր իշխանութիւնը գործադրել:

Ըսել է Հայաստանեայց եկեղեցին եւ հայկական պետութիւնը, 300-428, այսինքն Տրդատի քրիստոնէացումէն մինչև հայ վերջին թագաւոր Արտաշէս, երբ պետական միութիւն և ամբողջութիւն մը կը ներկայացնէր Հայաստան, բացի Պապ թագաւորի պարագայէն, գործակից եղած են իրարու երկրին շինութեան եւ բարեկարգութեան մէջ: Եւ պէտք է յիշել որ այս ժամանակամիջոցին կը պարտինք հայերէն գիրերուն գիւտը, եկեղեցւոյն նախաձեռնութեամբ և Վառնապուհի պէս հասկըցող թագաւորի մը առատաձեռնութեամբ:

Հայաստանի եկեղեցին, իբրեւ կրօնական հաստատութիւն, հայ պետութեան նեցուկ մը եղաւ անշահախնդրօրէն եւ թանկագին զոհողութիւններով, երբ Հայաստանի առաջին բաժանումէն ետքը, հարկ եղաւ երկրին ներքին ինքնավարութիւնը ապահովել, Հայաստանի վրայ խուժող և տարածուող օտար գերիշխան պետութիւններուն դէմ: Վարդանանց ատեն, զոր օրինակ, պարսկաբաժին Հայաստանի մէջ Հայ ժողովուրդին Պարսից հետ ձուլումը արգելելու համար թուժը կանգնեցաւ Հայց. եկեղեցին: Յունաբաժին Հայաստանի մէջ Յոյներուն հետ ձուլումը արգելելու համար՝ Հայց. եկեղեցին դաւանաբանական խնդիրներու ամբարտակ մը բարձրացուց, և ասիկա դարերով՝ մինչև Բիւզանդական կայսրութեան կործանումը Արաբա-

կան և Սելճուղեան գերիշխանութեան դառնագին եւ տառապագին շրջաններուն Հայոց կաթողիկոսներն էին բարեխօսութեան եւ միջնորդութեան պատկառելի անձնաւորութիւնները, եւ ասիկա ի դին թանկագին զոհողութիւններու նոյն իսկ երբ Հայեր փոքրիկ պետութիւն մը կաղմակերպեցին Կիլիկիոյ մէջ, դարձեալ Հայոց եկեղեցին էր որ մէկ կողմէն Հռոմի եւ միւս կողմէն Բիւզանդիոնի կրօնաքաղաքական կամ քաղաքակրօնական մրցակցութեանց թափը մեղմացնելու համար իր բարեխօսութիւնները, իր զոհողութիւնները քաղաքականութեան պայմաններով, Հայ պետութեան գոյութիւնը եւ քաղաքականութիւնը ապահովելու համար:

Հայաստանի եկեղեցին այս բոլորը քաղաքականութեան, եւ ամենեւին բան մը չապահովեց իրեն համար, իբրեւ աշխարհիկ պետութիւն: Նոյն իսկ Հայաստանի պետական կեանքին ներքին դժուարութիւններուն մէջ, ընդհանրապէս եկեղեցւոյն կաթողիկոսներն ու եպիսկոպոսները ի հարկին իրենց անձը ենթակեցին զրկանքի, զոհողութեան, եւ նոյն իսկ չվախցան մեռնելէ:

Այս պատկերը, իր պատմական սեղմ շրջանակին մէջ, շատ պերճաբոս է արդէն: Հպատակ եւ հարկատու երկրի մը մէջ, ինչպէս էր պատմական Հայաստանը, ոչ Հայ պետութիւնը, ո՛չ ալ Հայոց կաթողիկոսութիւնը ինքնին չէին կրնար դիւրք բռնել իրարու դէմ, իբրեւ զատ զատ շահեր հետապնդող հաստատութիւններ: Ասանկ բան մը եւրոպայի մէջ կրնար գոյութիւն ունենալ, և Հռոմի պապերը կրցան մեծ ճարպիկութեամբ օգտուիլ եւրոպայի մէջ տիրող քաղաքական կեանքի պայմաններէն եւ շինեցին իրենց աթոռին համար աշխարհիկ պետութեան մըն ալ կաղմակերպեալ գորութիւնը:

Պետութիւն մը հաստատելու համար պէտք է հող, եւ այդ հողը մշակող մարդ, ինչպէս նաեւ դրամ եւ ղէնք: Հայաստանի եկեղեցին չունեցաւ իր պատմութեան մէջ այսպիսի միջոցներ, և չէր կրնար ունենալ. այո՛ւ ունեցաւ հողեր, բայց իբրեւ ապրուստի միջոց միայն, եւ ո՛չ թէ զինուոր կամ բանակ պահելու համար: Հայոց բոլոր վանքերուն եւ եկեղեցիներուն հողերը, հասոյթի աղբիւր եղած են պարզապէս դպրոցներ պահելու, աղքատներ հոգայու, ներքին կարօտութիւնները դարմանելու եւ Հայաստանի եկեղեցին պայծառ եւ չէն պահելու համար միայն: Այս այսպէս եղած է մինչեւ մեր օրերը՝ երբ դեռ ատենք մե՛ր՝ Հայ ժողովուրդին՝ սեփականութիւններն էին:

Եկեղեցին ի դին ամէն զոհողութեանց աշխատեցաւ պահել իր դիրքը՝ ի նպաստ Հայ ժողովուրդին եւ Հայ պետութեան:

Փետադարձ Պետրոս կթղս. (1019-1058) Հայոց պատմութեան մէջ յանիւրաւի դատաւիետուած է իբրեւ պատճառ Անի քաղաքի յանձնումին Յունաց, Բայց իր կեանքին եւ գործունէութեան քիչ մը մանրամասն ուսումնասիրութիւնը, աւելի նպաստաւոր գաղափար մը կուտան մեզի իր մասին: Պատմութեան մէջ իրականութիւն սա է որ Անիին յանձնումը հետեւանքն էր այն ատեն տիրող յոյն քաղաքականութեան. — Բիւզանդիոն պէտք ունէր Բագրատունեաց մայրաքաղաքին: Հայաստանի փոքրիկ թագաւորութիւնները ինքնին անձնատուր կ'ըլլային Յունաց, եւ անպահովութեան համար իրենց երկիրները կը փոխէին Բիւզանդիոնի դրօշին տակ գտնուող եւ իրենց ցոյց տրուած երկիրներուն հետ:

Անի չէր կրնար գիմադրել ընդերկար, հակառակ Գաղիկի քաջութեան եւ բաղձանքներուն. Գետադարձ կը տեսնէր անխուսափելի վտանգը. Այս վիճակին մէջ իսկ ան գիմադրեց երկար ատեն, եւ վերջապէս Բիւզանդիոնի կառավարութիւնը Պոլիս հրաւիրեց զինքն, որպէս զի ոչ միայն այս կարեւոր անձնաւորութիւնը հեռացնէ Հայաստանէն, այլ նաեւ իր ձեռքն անցնէ Հայոց կաթողիկոս նշանակելու իրաւունքը. Գետադարձ դնաց Պոլիս, բայց իրեն յաջորդը ձեռնադրելէն եւ ուրիշ կարեւոր կարգադրութիւններն ընելէ ետքը ապագային համար, Այս կաթողիկոսն է որ այդ տաղնապներու շրջանին չուղեց բան մը կորսնցնել հայրապետական իշխանութեան փայլէն. Մատթէոս Ուռհայեցի կը նկարագրէ թէ Գետադարձ ճոխ հայրապետանոց մը կը սլահէր. հինգ հարիւր ընտիր նշանաւոր գիւղեր ունէր, զորս հայ թագաւորներ տուած էին, եւ հինգ հարիւր եպիսկոպոս ունէր նոյնչափ թեմերու մէջ. իսկ իր մօտ կը սլահէր հայրապետական տան պէտքերուն համար տասներկու եպոս, չորս վրդապոս, վաթսուհ կրօնաւոր եւ 500 աշխարհական. Պատմիչը զիտել կուտայ թէ «եւ չէր նուստ ախոռ հայրապետութեան քան զթագաւորութիւնն Հայոց» (էջ 184-185). Պատմիչը միամտութեամբ՝ արտաքին փայլի տեսակէտէն կը գնահատէ Գետադարձին այս ճոխութիւնը. բայց երբ պատմական արժէքի կողմէն զիտուի իրողութիւնը, պէտք է ըսել թէ Գետադարձ՝ ազգային գոյութեան ամէնէն տաղնապալից մէկ շրջանին՝ կարող եղած է Հայոց եկեղեցւոյն հոգեւոր իշխանութեան հմայքը բարձր բռնել եւ ի սպաս դնել զայն Հայ ժողովուրդին շահերուն. — Գետադարձի այդ ճոխութիւններուն ամբողջը կղերապետութիւն մը ըլլալէ բոլորովին հեռի է. Ուրիշ խօսքով լատին կղերապետութիւնը օտար իրողութիւն մըն է Հայոց. եկեղեցւոյ նուիրապետութեան, նոյն իսկ Գետադարձի մը պէս կաթողիկոսի ատեն:

Հայոց եկեղեցւոյ հոգեւոր իշխանութեան այս ճոխութիւնները տեւական չեղան, որովհետեւ չէին կրնար ըլլալ. Հայաստանի մէջ ոչ մէկ բան ապահով էր երբ գիտենք տիրապետող օտար պետութիւններուն սպառնիչ հարկապահ հանձնութիւնը, ոչ-բրիտաններուն ատելութիւնը հանդէպ քրիստոնէութեան եւ յարուցած հալածանքը կրօնական աղատութեան դէմ, քրիստոնեայ պետութիւններու դաւանաբանական խճճանքներն եւ Հայերը իրրեւ ուղղափառութենէ հեռացածներ ատելու եւ նեղելու քաղաքականութիւնը, որք օր մը վերջ պիտի տային կալուածներու եւ տնտեսական գիրութիւններու. եւ այդպէս ալ եղաւ:

Ներսէս Շնորհալի (1166-1173), փակուած Հռոմիլայ բերդին մէջ, դառնութեամբ կը յայտարարէ թէ — Այժեամի պէս որսորդներէն եւ չուներէն փախչելով եկած նստած ենք այս բերդին մէջ, ուր մեր մարմնաւոր պէտքերը հոգալու համար դիւղ կամ աղարակ չունինք. նոյն իսկ արտ չունինք որ մեր վաստակով մեր պէտքերը հոգայինք, ոչ ալ ոեւէ տեղէ օգնութիւն կայ, ինչպէս որ պէտք էր ըլլալին թագաւորներու եւ իշխաններու կողմէ (Ընդհնրկն):

Գետադարձէն մինչեւ Շնորհալի, 1058-1173, կըր թիւով դար մը անցած է, եւ ահա Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նշանաւոր կաթողիկոսներէն մէկը կը յայտարարէ իր անգրանիկ կոնդակին մէջ թէ ուտելու հաց չունին:

Պատմութեան լոյսերուն տակ կը տեսնենք ուրեմն թէ Հայց. եկեղեցւոյ նուիրապետութիւնը Լուսաւորչէն մինչեւ Կիլիկեան թագաւորութեան վերջը, չէ՛ եղած ոեւէ ատեն նոյն խոյ աշխարհիկ պետութեան պէս բան մը, եւ ասիկա ուղիղ հետեւանքն է միջավայրի պահանջներուն եւ պատմական իրողութիւններուն:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՓԱՌԱԻՈՐԵԱԼ ԴԷՄՔԵՐ

(Աւագ Տօնեալ արքիւ)

« եւ որ ինչ ի՛մ է՝ ամենայն քո՛ է,
եւ որ ինչ քո՛ է՝ այն ի՛մ է: Եւ փառաւորեալ եմ ի մասսա: » Յովն. ԺԷ. 10:

Աւետարանին դասերը ամուլ չեն մընացած աշխարհի խլացուցիչ աղմուկներուն մէջ: Թէեւ թրմ-
փրկեալ ՓԱՌՔԵՐԸ բաժնի բայց առողջ հոգիներ արթնցան Փրկչին ձայնէն, որ աւետիքն էր նոր կեանքի մը, և հետեւեցան անոր՝ փտտահ և ամուր քայլքով: Հայաստանեայց եկեղեցին փայլուն կաճառ մը կազմեր է Փրկչին այս հետեւողներէն, որոնք, սուրբ լուսապատկը իրենց գլխուն, կուգան կը շարունակեն եկեղեցւոյ մէջ, իրարու ետեւէն և իրարու հետ, իրենց աներեւոյթ բայց փառաւորեալ դէմքերով, տօնախմբութեանց հանդիսաւոր, լուսազարդ, պերճաշուք, սրտայայտ, հոգեռանգն արարողութիւններուն, սաղմոսներուն, շարականներուն, քարոզներուն, երգերուն, աղօթքներուն, խունկերու բուրմունքին և մոմերու խորհրդալոյս պսպղումներուն մէջ: Մեր աչքերով չենք տեսներ զանոնք. նոյն խոյ անոնց անունով նկարուած պատկերներ չեն կրնար արտացոլացնել իրենցմով խորհրդանշուած հոգիները. բայց մենք կ'ըզգանք անոնց արժէքները, և մեր մտքին ու երեւակայութեան մէջ կը պատկերանան անոնք իրենց փառաւորեալ դիմերով:

Աւետարանի դասերուն ուշիմ և նուիրեալ հետեւողներն են անոնք: Փրկիչը ապրած է անոնց հոգիներուն մէջ և իրենք ապրած են Փրկչով: Աստուածորդին կը պան-

ծայ անոնցմով, փասն զի անոնք իր փառքերն են, և այդ հանգամանքով ալ Աստուծո՛յն են անոնք:

Անոնց առաջինն է Ս. Յակոբ, Մծրնի նշանաւոր եպիսկոպոսը, և Հայ շարականագիրն Յաղթող և Խորհրդաւոր Հայրապետը: Իր պատմութենէն շատ քիչ բան գի-

տենք. բայց մեզի շատ բան հասուցած է սուսնոյրիւնը անոր հրաշալի կեանքէն: Հաւատքի, աղօթքի, նուիրումի, սիրոյ, զործի, ծառայութեան տիպարն է Ս. Յակոբ: Անոր պատանութիւնը և երիտասարդութիւնը մարտնչում մը եղած է մարմնի բռնապետութեան դէմ, և յաջողած անմարմին կեանք մը ապրելի իր պարտուած միսերուն մէջ: Պօղոսի ահնարկածին պէս գիտցած է սորվիլ հրեշտակներու լեզուն և ընտելանալ Աստուծոյ ներկայութեան: Յիսուս ըսած էր «իմ ետեւս եկէք»։ Ս. Յակոբ լսեց այդ կոչը, հետեւեցաւ անոր և նմանեցաւ Փրկչին, փառաւորեց անորն զործ ու անունը և փառաւորուեցաւ Անով: Յիսուս հաւատած էր, եթէ մանանխի հուներին չափ հաւատք ունենաք, կարող պիտի ըլլաք լեռները տեղափոխել: Ս. Յակոբ եղաւ այդ հաւատքին մարդը, և հրաշալիքներ զործեց: Լեռներու առանձնութեան մէջ կը թեցան ինքզինքը և պատրաստուեցաւ ծառայութեան, իրեն տօնակից մէկ ճգնաւորի մը, Սուրբ Մարուգէի սիրով, խորհրդով ու զործակցութեամբ:

Բոլորովին հրաշալի է Ս. Յակոբին կեանքը, մեր զրապաշտ միտքերուն ընդհարող կեանք մը: Բայց արդէն ինքնին հրաշք մըն է զաղափարի ու հաւատքի կեանքը այս զրաքան աշխարհի կեղտերուն և կեղծիքներուն մէջ:

Աւետարանի առակով, անոր խօսքը ալ եղաւ անհամ ռամկութեան համար, անոր կեանքը յոյսի պէս փայլեցաւ տգիտութեան